

К. П. Гавриловськадоцент кафедри теоретичної та практичної психології
Житомирський державний університет імені Івана Франка**О. В. Вигівська**практичний психолог
Садківська ЗОШ I–III ступенів

ПСИХОЛОГІЧНІ МЕХАНІЗМИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ СТУДЕНТІВ-ВИПУСКНИКІВ СПЕЦІАЛЬНОСТІ «ПСИХОЛОГІЯ»

У статті висвітлено особливості формування професійної ідентичності студентів-випускників спеціальності «Психологія». Розкрито зміст когнітивного, мотиваційного, емоційного та ціннісного психологічних механізмів формування професійної ідентичності майбутніх психологів.

Ключові слова: ідентичність, професійна ідентичність, психологічні механізми формування професійної ідентичності.

Постановка проблеми. Для більшості людей професійна діяльність є однією з найважливіших сфер життя. Саме тут наявні можливості реалізувати внутрішній суб'єктний потенціал, досягти особистісно значущих цілей. Тому досить важливо для майбутнього професіонала, особливо у сфері психології, уміти співвідносити свої можливості, уміння та прагнення з вимогами професії та розуміти, які перспективи ця професія може відкрити. Не менш важливою є можливість занурення особистості в систему професійних стосунків, ототожнення себе зі спільнотою професіоналів і відчуття приналежності до неї. Готовність до професійної діяльності формується в процесі набуття професійної ідентичності. Цей процес активується в період навчання у вищих навчальних закладах і традиційно є предметом вивчення психології.

Основи дослідження феномена ідентичності закладено в роботах Е. Еріксона. Вивчали особливості професійної ідентичності психологів І. Дружиніна (структура професійної ідентичності) [1], Є. Єгорова (суб'єктивні й об'єктивні чинники розвитку професійної ідентичності) [2], В. Одінцева (детермінація професійної ідентичності професійним спілкуванням і професійним досвідом) [3], У. Родігіна (розроблення опитувальника професійної ідентичності майбутніх психологів) [4] та ін.

Незважаючи на значну кількість досліджень, недостатньо вивченою залишається проблема психологічних механізмів формування професійної ідентичності майбутніх психологів. Саме цим і зумовлена актуальність даного дослідження.

Мета статті – визначення психологічних механізмів формування професійної ідентичності студентів-випускників спеціальності «Психологія».

Виклад основного матеріалу. У результаті теоретичного аналізу проблеми ми виявили, що

ідентичність – це відчуття власної істинності, повноцінності, усвідомлення себе членом певної спільноти. Ідентичність формується впродовж усього життя людини. У процесі становлення ідентичності людина проходить певні кризи. Сформована ідентичність розкриває здатність особистості до повноцінного вирішення завдань, що постають перед нею на кожному етапі розвитку, до стабільного відчуття гармонії та внутрішньої рівноваги незалежно від змін ситуації.

Професійна ідентичність – це динамічна структура, у процесі розвитку якої людина усвідомлює свою приналежність до певної професії та професійної групи, формує уявлення про цю групу та своє місце в ній. Професійна ідентичність детермінована низкою внутрішніх і зовнішніх чинників, має свою структуру та показники сформованості.

Психологічним механізмом формування професійної ідентичності є функціональна єдність станів і процесів, усвідомлюваних і неусвідомлюваних, з яких складається структурно-функціональна організація життєдіяльності особистості в контексті системи набуття професійно важливих знань та навичок під час навчання у вищому закладі освіти.

Емпіричне дослідження деяких аспектів прояву дії психологічних механізмів формування професійної ідентичності було проведено з листопада 2017 р. по лютий 2018 р. на базі Житомирського державного університету імені Івана Франка.

Розмір вибіркової сукупності становить сорок студентів-випускників спеціальності «Психологія». З них двадцять перебувають на державній та двадцять – на контрактній формі навчання.

Для вивчення типів професійної ідентичності студентів-випускників спеціальності «Психологія» ми використали «Опитувальник професійної

ідентичності студентів-майбутніх психологів У. Родигіної».

Результати цього дослідження представлено на рис. 1.

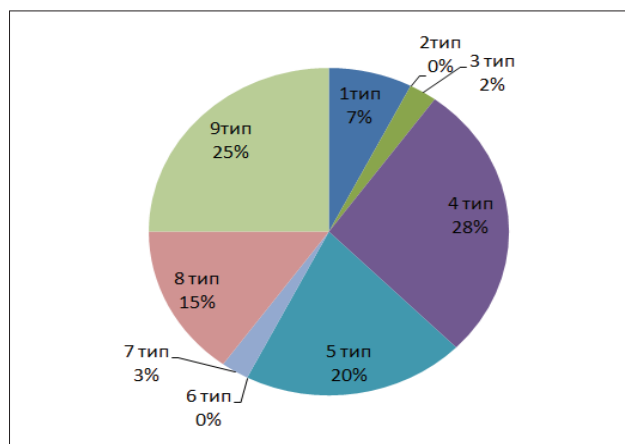

Рис. 1. Типи професійної ідентичності студентів-випускників спеціальності «Психологія»

Студенти, які належать до 4-го типу професійної ідентичності (28%), мають негативні емоції щодо майбутньої професії та демонструють помірну, часто неоднорідну активність у навчанні. Вони дозволяють собі бути пасивними на семінарських заняттях, але здатні виконувати письмові роботи (реферати, звіти, курсові роботи тощо) на високому рівні. Причини переважання негативних емоцій можуть бути різними: особливості навчально-виховного процесу навчального закладу, невідповідність специфіки професії й особливостей роботи очікуванням, індивідуальні особливості особистості, життєві обставини. Половина студентів цієї групи мають сумніви щодо того, чи хочуть вони працювати за спеціальністю.

Для 25% досліджуваних притаманний 9-й тип професійної ідентичності, що характеризується активною позицією та супроводжується позитивними емоціями стосовно майбутньої професії. Даний тип притаманний студентам, які остаточно вирішили пов'язати своє життя з даною професією. Вони налаштовані на те, щоб читати додаткову спеціалізовану літературу, відвідувати навчальні курси та всіма доступними способами здобувати досвід практичної роботи. Радше за все ці студенти на етапі обрання професії зробили вдалий вибір або захопилися психологією безпосередньо під час навчання та зрозуміли, що саме це є їхнім покликанням.

20% досліджуваних мають 5-й тип професійної ідентичності. Вони не переживають яскравих емоцій стосовно професії психолога та проявляють помірну активність в оволодінні професією. Можна сказати, що ці студенти перебувають в ситуації невизначеності, оскільки через різні причини ще не визначилися, чи хочуть працювати за спеціальністю.

У досліджуваних, що мають 8-й тип професійної ідентичності (15%), емоційні переживання щодо професійних перспектив нестійкі та можуть змінюватися під впливом різних чинників. Водночас ці студенти демонструють активну позицію щодо майбутньої професії, вони можуть читати спеціалізовану літературу, відвідувати заняття та планувати своє професійне майбутнє.

Отже, студентів-випускників спеціальності «Психологія», відповідно до особливостей їхньої професійної ідентичності, можна розподілити на 4 групи: 1) ті, що демонструють помірну активність та відчувають негативні емоції щодо майбутньої професії; 2) ті, що демонструють помірну активність і відчувають нейтральні емоції щодо майбутньої професії; 3) ті, що демонструють високу активність та відчувають нейтральні емоції щодо майбутньої професії; 4) ті, що демонструють високу активність та відчувають позитивні емоції щодо майбутньої професії. Отже, більшість досліджуваних демонструють помірну активність у навчанні та відчувають негативні чи нейтральні емоції стосовно майбутньої професії.

Професійна ідентичність формується завдяки функціонуванню таких психологічних механізмів: когнітивного, мотиваційного, емоційного та ціннісного.

Когнітивний механізм формування професійної ідентичності – це взаємодія уявлень особистості про особливості певної професійної групи й усвідомлення себе її членом на основі професійних ознак, що диференціюються. Дія цього механізму може бути виявлена в процесі дослідження уявлень студентів-випускників про свою майбутню професію.

Для дослідження прояву когнітивного механізму формування професійної ідентичності студентів-випускників спеціальності «Психологія» ми використали асоціативний експеримент та метод факторного аналізу даних. Словом-стимулом було обрано «психолог», ми попросили досліджуваних дати по 10 асоціацій щодо нього. За результатами частотного аналізу визначено 15 асоціацій, які мають найбільшу кількість повторень.

Далі досліджуваним запропонували оцінити цих 15 асоціацій від 1 до 10 балів відповідно до того, наскільки вони пов'язані в їхній свідомості з діяльністю професійного психолога. Далі отримані оцінки піддано процедурі факторизації, у результаті чого виділено 3 чинники, реконструкція яких представлена на рис. 2.

Перший чинник, що пояснює 25,4% дисперсії, умовно можна назвати «Проникливість». До його складу увійшли такі конструкти: «розумний», «діагностика», «професіонал», «компетентність» та «емпатія». Всі вони тісно взаємопов'язані, отже, на думку досліджуваних, психолог є висококваліфікованим спеціалістом, який здатен визначити

індивідуальні особливості клієнта, відчуті його внутрішній стан, зрозуміти його емоції, почуття та здатен співпереживати.

Другий чинник пояснює 16,5% дисперсії та складається з таких конструктів: «допомога», «методи психології» та «професія». Умовно цей чинник можна назвати «Робочі інструменти». У свідомості досліджуваних психолог є людиною, яка опанувала професію, володіє різними методами, використовує їх у своїй роботі, здатна допомогти. Проте показники кореляційних зв'язків між виокремленими конструктами свідчать про їхню взаємовиключеність. Тобто той факт, що людина опанувала професію психолога та використовує у своїй роботі різні методи, не завжди означає, що ці знання вона здатна застосувати для допомоги у вирішенні життєвих проблем.

Третій чинник пояснює 11,9% дисперсії і складається з таких конструктів: «відкритість», «взаєморозуміння» та «підтримка». Умовно ми назвали його «Служіння». Поєднання таких конструктів може бути свідченням того, що в психіці досліджуваних відкритість у взаємодії між психологом і клієнтом, готовність допомагати можуть бути запорукою досягнення взаєморозуміння, що, своєю чергою, дозволить надати підтримку та, зрештою, допомогти впоратися із життєвими труднощами.

Нам вдалося пояснити 53,9% дисперсії, це дає підстави припустити, що наявні й інші важливі та значущі чинники.

Узагальнюючи, ми можемо сказати, що в психіці студентів-випускників спеціальності «Психологія» психолог – це висококваліфікований спеціаліст, що використовує різні методи у своїй роботі. Проте найголовнішою запорукою успішної професійної діяльності є не потужний інструментарій, а готовність допомагати, «відчувати» клієнта, бути відкритим і досягати взаєморозуміння в професійно значущих ситуаціях.

Мотиваційний механізм формування професійної ідентичності – це взаємодія зовнішніх і внутрішніх мотивів, які спонукають людину до професійної діяльності для задоволення потреб і реалізації інтересів. Цей механізм може реалізуватися завдяки мотивації професійної діяльності, тобто системі мотивів, що спонукають людину до самореалізації в професії.

Для дослідження прояву дії мотиваційного механізму формування професійної ідентичності студентів-випускників спеціальності «Психологія» ми використали методіку К. Замфир «Мотивація професійної діяльності» у модифікації А. Реана та контент-аналіз опису студентами-випускниками спеціальності «Психологія» процесу вибору майбутньої професії.

За результатами проведеного дослідження ми визначили, що в більшості студентів внутрішня мотивація переважає над зовнішньою позитивною мотивацією, яка, своєю чергою, переважає над зовнішньою негативною мотивацією. За резуль-

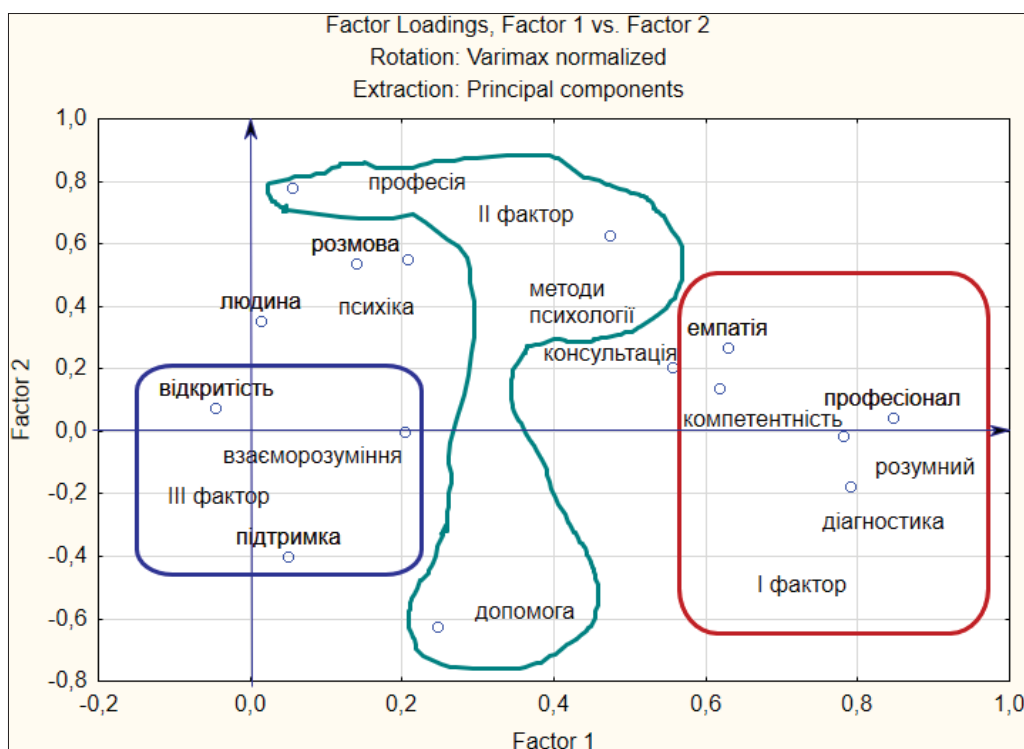

Рис. 2. Факторно-семантичне поле уявлень студентів-випускників спеціальності «Психологія» про фахівця у сфері психології

татами контент-аналізу ми виявили, що багато студентів державної форми навчання обрали ту спеціальність, де мала можливість вчитися безкоштовно, а значна частина студентів контрактної форми навчання виявляли цікавість до психології ще задовго до складання ЗНО та вступу до вишу. Отже, маємо парадоксальну ситуацію: студенти, чиє навчання оплачує держава, є менш вмотивовані на самореалізацію в професії, ніж ті студенти, які платять за навчання самостійно чи з бюджету своєї родини.

Емоційний механізм формування професійної ідентичності реалізується як взаємодія здатності людини розуміти відносини, що репрезентуються в емоціях, та вміння керувати своєю емоційною сферою на основі власних рішень. Цей механізм може реалізовуватися завдяки емоційному інтелекту. Емоційний інтелект – це здатність усвідомлювати свої почуття й емоції, доносити і використовувати їх, управляти ними, і на основі цих навичок взаємодіяти з іншими людьми. Складовими частинами емоційного інтелекту є емоційна обізнаність, управління своїми емоціями, самомотивація, емпатія, управління емоціями інших людей.

Для дослідження прояву емоційного механізму формування професійної ідентичності студентів-випускників спеціальності «Психологія» ми використали методіку діагностики емоційного інтелекту Н. Холла.

За результатами проведеного дослідження ми з'ясували, що більшість досліджуваних (85%) мають середній рівень розвитку емоційного інтелекту, значно менша – високий (12,5%) та незначна – низький (2,5%).

Також використана нами методіка дозволила дізнатися рівні прояву складників емоційного інтелекту (рис. 3).

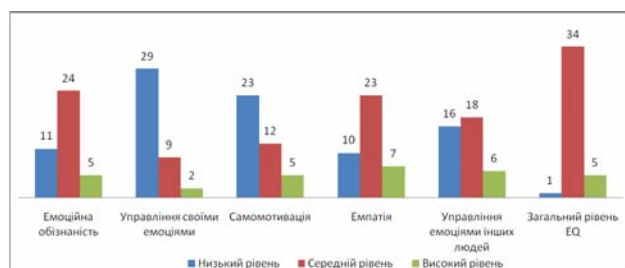

Рис. 3. Рівні прояву складників емоційного інтелекту студентів-випускників спеціальності «Психологія»

Варто звернути увагу на такий складник емоційного інтелекту, як «здатність управляти своїми емоціями»: у 72,5% досліджуваних цей показник перебуває на низькому рівні. Здатність до управління емоціями інших людей у 40% досліджуваних практично не розвинута, у 45% досліджуваних – на середньому рівні, лише 12,5% досліджуваних здатні управляти емоціями інших людей. У більшій частині опитаних (57,5%) показник «само-

мотивація» перебуває на низькому рівні; лише 12,5% досліджуваних здатні себе мотивувати.

Отже, маємо досить тривожні результати: значна частина майбутніх фахівців у сфері психології, що перебувають «за крок» до початку професійної кар'єри, практично не вміють керувати своїми емоціями, емоціями інших людей і поготів. Загальні показники емоційного інтелекту перебувають на середньому рівні.

Ціннісний механізм формування професійної ідентичності проявляється як взаємодія цінностей та переконань, яких людина дотримується в професійному житті. Цей механізм може реалізовуватися завдяки ціннісним орієнтаціям у кар'єрі. Ціннісні орієнтації в кар'єрі – це елементи внутрішньої структури особистості, які формуються і закріплюються життєвим досвідом індивіда в процесі професійної діяльності.

Результати теоретичного розгляду й емпіричного дослідження особливостей прояву ціннісного механізму формування професійної ідентичності студентів-випускників спеціальності «Психологія» дозволили зробити висновок про те, що ціннісними орієнтаціями, що домінують, у кар'єрі майбутніх психологів є: «автономія», «служіння добру», «інтеграція стилів життя» та «менеджмент» [5]. Під час планування своєї майбутньої професійної діяльності ці студенти прагнуть бути незалежними, самі ставити перед собою завдання й організувати роботу відповідно до своїх потреб. Вони прагнуть приносити користь іншим, допомагати у вирішенні життєвих труднощів. Загалом, уявлення студентів про роботу психолога є дещо ідеалізованим, воно не повною мірою відповідає тим посадовим обов'язкам, які мають виконувати психологи в системі освіти. У перспективі таке налаштування може призводити до швидкого емоційного вигорання. Наявні значущі відмінності в проявах ціннісних орієнтацій у кар'єрі студентів-випускників спеціальності «Психологія» державної та контрактної форми навчання відсутні.

Висновки. Психологічним механізмом формування професійної ідентичності – функціональна єдність станів і процесів, усвідомлюваних і неусвідомлюваних, з яких складається структурно-функціональна організація життєдіяльності особистості в контексті системи набуття професійно важливих знань та навичок під час навчання у вищому закладі освіти. Професійна ідентичність формується завдяки функціонуванню таких психологічних механізмів: когнітивного, мотиваційного, емоційного та ціннісного.

Когнітивний механізм формування професійної ідентичності – це взаємодія уявлень особистості про особливості певної професійної групи й усвідомлення себе її членом на основі професійних ознак, що диференціюються. Емпірично виявлено, що в психіці студентів-випускників спе-

ціальності «Психологія» психолог – це висококваліфікований спеціаліст, для якого найголовнішою запорукою успішної професійної діяльності є не потужний інструментарій, а готовність допомогати, «відчувати» клієнта, бути відкритим і досягати взаєморозуміння в професійно значущих ситуаціях.

Мотиваційний механізм формування професійної ідентичності – це взаємодія зовнішніх і внутрішніх мотивів, які спонукають людину до здійснення професійної діяльності з метою задоволення потреб і реалізації інтересів. Встановлено, що студенти, чие навчання оплачує держава, менш вмотивовані на самореалізацію в професії, ніж ті студенти, які платять за навчання самостійно чи з бюджету своєї родини.

Емоційний механізм формування професійної ідентичності реалізується як взаємодія здатності людини розуміти відносини, що репрезентуються в емоціях, та вміння керувати своєю емоційною сферою на основі власних рішень. Виявлено, що багато майбутніх фахівців у сфері психології не готові керувати своїми емоціями чи емоціями інших людей.

Ціннісний механізм формування професійної ідентичності проявляється як взаємодія цінностей та переконань, яких людина дотримується в професійному житті. Встановлено, що майбутні психологи прагнуть приносити користь іншим, допомагати у вирішенні життєвих труднощів. Загалом, уявлення студентів про роботу психолога є дещо ідеалізованим.

Перспективи подальшої роботи в цьому напрямі ми вбачаємо у створенні спеціальних тренінгових програм із розвитку емоційної грамотності для майбутніх психологів.

Література:

1. Дружиніна І. Психологічні чинники розвитку професійної ідентичності майбутніх практичних психологів: дис. ... канд. псих. наук: 19.00.07. Київ, 2009. 21 с.
2. Єгорова Є. Структура професійної ідентичності особистості: експериментальне дослідження. Наук. зап. Ін-ту психології імені Г.С. Костюка АПН України. 2006. Вип. 30. С. 350–360.
3. Одінцова В. Професійна ідентичність як психологічна проблема. Науковий вісник Херсонського державного університету. Випуск 1 Том 1. 2014. С. 74–77.
4. Родигина У. Психологические особенности профессиональной идентичности студентов. Психологическая наука и образование. 2007. № 4. С. 39–48.
5. Гавриловська К., Вигівська О. Формування професійної ідентичності майбутніх психологів: ціннісний аспект. Актуальні проблеми психології: збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. Том VI: Психологія обдарованості. Випуск 14. Київ; Житомир: Вид-во ЖДУ ім. Івана Франка, 2018. С. 64–71.

Гавриловская К. П., Выговская О. В. Психологические механизмы формирования профессиональной идентичности студентов-выпускников специальности «Психология»

В статье описаны особенности формирования профессиональной идентичности студентов-выпускников специальности «Психология». Раскрыто содержание когнитивного, мотивационного, эмоционального и ценностного психологических механизмов формирования профессиональной идентичности будущих психологов.

Ключевые слова: *идентичность, профессиональная идентичность, психологические механизмы формирования профессиональной идентичности.*

Havrylovska K. P., Vyhivska O. V. Psychological mechanisms of professional identity formation of psychology graduands

The article highlights the peculiarities of professional identity formation of graduands of the speciality "Psychology". The content of cognitive, motivational, emotional and value psychological mechanisms of professional identity formation of future psychologists is revealed.

Key words: *identity, professional identity, psychological mechanisms of professional identity formation.*